

Nätets utveckling och folkbildningens möjligheter

En idéskrift

Folkbildningsrådet

Nätets utveckling och
folkbildningens möjligheter
Av Staffan Hübinette

En idéskrift utgiven av Folkbildningsrådet

Original: Thomas Östlund Produktion
Omslagsbild: Oscar Mattsson/Nordicphotos
Folkbildningsrådet 2007

Innehåll

Förord	4
Inledning	5
Nätets bildningsrevolution	7
Den pedagogiska utmaningen	14
Organisationen i nätverkssamhället	20
Nätet och folkbildningens demokratiuppdrag	26
Referenser	32

Förord

Det pågår en utveckling inom informationsteknik och kommunikation, en IT-revolution med konsekvenser för alla delar av samhällslivet och även för folkbildningen. IT har allt mer blivit en integrerad del av många människors vardag i Sverige. Detta breda genomslag för modern informationsteknik sker parallellt med att det existerar en digital klyfta i samhället. Det är angeläget att utifrån båda dessa aspekter hävda ett medborgar- och demokratiperspektiv och tydliggöra folkbildningens roll och uppgifter.

Folkbildningsrådet har i samarbete med rådets medlemsorganisationer utarbetat ett övergripande IT-strategiskt dokument för folkbildningen (*IT-strategiska frågor för folkbildningen 2003–2005*). Dokumentet har varit vägledande för rådets ställningstaganden och återspeglas också i det gemensamma policydokumentet *Folkbildningens Framsyn*. De bedömningar av folkbildningens nuvarande och framtida arbete med IT och lärande som görs i 2006 års folkbildningsproposition *Lära, växa, förändra* (prop. 2005/06:192) ligger i linje med folkbildningens egna ambitioner och ställningstaganden.

Som ett led i arbetet för att uppdatera och vidareutveckla folkbildningens IT-strategiska analyser har Folkbildningsrådet gett Staffan Hübinette, verksam vid Tollare folkhögskola, i uppdrag att ta fram en idéskrift om nätets utveckling och folkbildningens möjligheter. Syftet är att genom att beskriva och problematisera utvecklingen av IT, internet och lärande i relation till folkbildningen

stimulera samtalet om dessa frågor. Skriften utgör ett underlag inför kommande IT-strategiska ställningstaganden.

Anslaget i idéskriften är brett och har ett omvärldsperspektiv. Den tar upp hur internet i allt större utsträckning fungerar som mötesplats för unga människor, men också för olika intressegrupper i varierande åldrar, och vad detta kan innebära för folkbildningen. De pedagogiska utmaningarna för folkhögskolor och studieförbund som följer av utvecklingen av nätburen kommunikation blir många och handlar om mer än att enbart erbjuda en kurs eller cirkel på distans. IT-revolutionen får också följder för folkbildningens organisationer. Behovet av ett strategiskt förhållningssätt blir tydligt i en föränderlig verklighet. Sambandet med folkbildningens demokratiuppdrag fokuseras i skriftens avslutande del.

Folkbildningens organisationer på alla nivåer har att förhålla sig till den pågående IT-utvecklingen och att utveckla strategier som utgår från det folkbildningsuppdrag man själv formulerat, både i den egna organisationen och gemensamt, samt de riktlinjer som riksdag och regering anger. Det är Folkbildningsrådets förhoppning att *Nätets utveckling och folkbildningens möjligheter* ska bli ett bidrag som tillför viktiga perspektiv i den processen.

Marie Linder
vice ordförande
Folkbildningsrådet

Britten Månsson-Wallin
Generalsekreterare

Inledning

Datorn, mobiltelefonen och internet har på kort tid förändrat vår vardag och vårt samhälle. IT-revolutionen är en realitet och får med nödvändighet konsekvenser på samhällslivets alla områden. Folkbildningen är inte undantagen. Denna samhällsomvandling, konstaterade Folkbildningsrådet i sitt IT-strategiska dokument 2002¹, påverkar och kommer i ökad utsträckning att påverka folkbildningen och dess organisationer. Folkbildningens framtida styrka är knuten till dess förmåga att möta nya behov och utmaningar.

Sedan internets genombrott vid mitten av 1990-talet har också ett omfattande utvecklingsarbete pågått inom folkbildningen. Stora resurser har satsats på utveckling av det nätbaserade flexibla lärandet och en omfattande projekt- och fortbildningsverksamhet har bedrivits. Den tveksamhet, skepsis och inte sällan uttalade motstånd mot den nya tekniken och det nätbaserade lärandet som inledningsvis fanns inom folkbildningen har efterhand klingat av. Tekniken har accepterats och successivt integrerats i verksamheten. Den inledande och grundläggande frågan om nätbaserad folkbildning är möjlig kan efter tio års experiment och projektverksamhet anses vara med ett övertygande ja besvarad. Det fungerar. Erfarenheterna från projekt och utvecklingsarbete är övervägande positiva. Även om omfattningen av nätbaserat och flexibelt lärande ännu är blygsamt sker en stadig ökning.

1. IT-strategiska frågor för folkbildningen, Folkbildningsrådet (2002).

Men utvecklingen av internet och det som kan kallas communitykulturens öppna virtuella landskap med olika former av nätbaserade lärgemenskaper innebär att vi nu står inför en ny fas i det nätbaserade och flexibla lärandets utveckling. Därmed ställs både pedagogiken och organisationen inför nya utmaningar. Förmodligen har vi bara sett början på en utveckling och process som kommer att förändra hela folkbildningen.

Syftet med föreliggande text är att beskriva och diskutera utveckling, trender och möjligheter när det gäller nätet i relation till folkbildning. Fyra frågeställningar ska diskuteras. Perspektivet och frågeställningarna tar sin utgångspunkt i folkbildningsrådets policydokument *Folkbildningens framsyn*² och i regeringens folkbildningsproposition *Lära, växa, förändra*³ där det centrala temat i båda dessa är folkbildningens roll för demokratin och det civila samhällets utveckling. Detta är också grundtemat i denna text. Innehållet baseras på de erfarenheter som gjorts inom folkbildningen men även forskning inom nätbaserat lärande. Det är givetvis också färgat av egna erfarenheter från ett antal år i det flexibla lärandets experimentverksamhet.

- *Nätets bildningsrevolution*

I det första avsnittet diskuteras utvecklingen av nätanvändandet och den communitykultur som

2. Folkbildningsrådet (2005).

3. Regeringens proposition (2005/06:192).

växer fram på nätet. Communityn har blivit mötesplatsen dit allt fler människor söker sig för att träffas, samtala, lära och odla sina intressen. Vid sidan om den organiserade folkbildningen växer en ny form av informell och spontan självbildningsrörelse fram med nätet som arena. Finns det skäl att tala om ny bildningsrevolution och hur förhåller sig den organiserade folkbildningen till denna?

- *Den pedagogiska utmaningen*

I det andra avsnittet diskuteras det nätbaserade och flexibla lärandets former. Nätet skapar möjligheter att nå nya målgrupper, samverka i olika miljöer, göra folkbildningen öppnare och rörligare och arbeta med stora grupper i lärgemenskaper i communitymiljö. Perspektivet kommer därför att förskjutas från ett traditionellt utbud av cirklar och kurser till flexibla och mer komplexa pedagogiska lösningar i redan befintliga sammanhang och från undervisning till lärande. Allt fler av de deltagare som kommer till folkbildningen kommer också att vara vana vid lärande i communitymiljö. Detta ställer nya krav på folkbildningens pedagoger.

- *Organisationen i nätverkssamhället*

Den tredje frågeställningen gäller IT-revolutionens konsekvenser för organisationen. När nätet förändrar den pedagogiska verksamheten ställs också hela organisationen inför nya krav. Detta gäller såväl organisationens interna administrativa och pedagogiska strukturer som dess relationer med det omgivande samhället. Konkurrenssituationen förändras. Traditionella hierarkiska strukturer utmanas och öppnare och flexibla nätverksmönster växer fram i dess ställe. Spänningar uppstår i organisationen. Organisationens strategi för utveckling blir central.

- *Nätet och folkbildningens demokratiuppdrag*

Folkbildningens överordnade uppdrag är som det

formuleras i *Folkbildningens Framsyn* att bidra till demokratisk utveckling och förnyelse. Folkbildningen har därmed ett politiskt uppdrag. Det är också detta staten ger bidrag till. Den avslutande diskussionen har därför ett bredare samhällsperspektiv. Förändringar i den traditionella svenska modellen, EU-medlemskapet och globaliseringen påverkar alla demokratin. En omdefiniering av demokratin pågår. IT har en allt viktigare roll i samhällets demokratiska processer och för människors möjligheter att delta och påverka. Frågan är följaktligen hur folkbildningen kan bidra till en demokratisk utveckling och då i synnerhet i perspektivet av IT och det nätbaserade flexibla lärandet.

Nätets bildningsrevolution

Den snabba IT-utvecklingen innebär inte bara att antalet datorer och bredbandsanslutningar ökar utan framför allt att vårt sätt att använda och tillämpa informationsteknologin utvecklas och förändras. På nätet pågår något som närmast kan beskrivas som en bildningsrevolution. Men om några i denna process av snabb förändring och utveckling befinner sig längst fram och prövar nya möjligheter och gränser, inte sällan ungdomar, tar det längre tid för andra. För ytterligare några finns en risk att inte hinna med alls. Folkbildningens målgrupper finns över hela detta spektrum.

Den digitala klyftan

En brett folkbildningsarbete där ny teknik används förutsätter en utbyggd infrastruktur. Människor måste ha tillgång till nätet. Detta är i grunden en demokratisk fråga. Tillgängligheten och användningen av datorer och internet har också utvecklats snabbt och är idag mycket hög i Sverige. Andelen unga i åldern 16–24 år som använt internet är nästan hundra procent. Även bland äldre ökar tillgängligheten och användningen. Andelen användare i åldrarna upp till 55 år överstiger 80 procent.⁴ De klassmässiga skillnaderna minskar. Även skillnaderna mellan könen minskar. Internet har blivit en integrerad vardagsteknik och används för att tillgodose ett brett spektrum av vardagliga

4. SBC, Statistiska centralbyrån.

behov och tjänster för flertalet medborgare. Praktiskt taget alla samhällsfunktioner är idag nätbaserade. När det gäller tillgängligheten minskar den digitala klyftan.

Men alla är ännu inte med och många saknar fortfarande tillgång till bredband, särskilt på mindre orter och i glesbygden. Av 3,3 miljoner hushåll med tillgång till internet hade 58 procent bredbandsanslutning och 42 procent uppringd anslutning.⁵ Tillgången till bredband är viktig för utvecklingen av det nätbaserade lärandet. För folkbildningen är det därför en politisk uppgift att verka för en fortsatt utbyggnad av bredband.

Men om tillgång till tekniken och nätet är en förutsättning för att kunna delta i det digitaliserade samhället krävs också förmåga att kunna använda den, en digital kompetens.

Frågan om hur IT påverkar människor och hur människor använder IT blir i detta perspektiv intressant. Särskilt intressant i ett folkbildningsperspektiv är hur IT påverkar människors sätt att kommunicera, samtala, mötas, lära, reflektera, samarbeta, bilda ny kunskap, organisera sig och påverka. Ytterst handlar det om människors möjlighet att delta i och påverka samhällets demokratiska processer, det vill säga om makt.

Frågan om den digitala klyftan blir i detta perspektiv inte bara en fråga om skillnader i tillgång utan även i sättet att använda tekniken. Bakom skillnader i användning kan också spåras sociala skillnader. Det finns forskare som menar att denna

5. Svensk telemarknad 2005 – PTS-ER-2006:23.

digitala klyfta till och med riskerar att fördjupas.⁶

Människors förmåga att använda IT kommer därför att bli allt viktigare för att överbrygga sociala skillnader och utöva ett aktivt medborgarskap. Då folkbildningens övergripande uppdrag är utveckling av demokratin och utjämnande av sociala skillnader innebär detta också att överbryggandet av den digitala klyftan blir en viktig uppgift.

Communitykulturen

För den uppkopplade delen av befolkningen har communityn blivit mötesplatsen på nätet, särskilt bland unga människor. Antalet sådana mötesplatser är stort och växande liksom antalet besökare och medlemmar. Farhågorna om att internet skulle skapa social isolering har inte besannats. Tvärtom förefaller internet ha positiva effekter på den sociala interaktionen.⁷ Communitykulturen är ett uttryck för detta. Communityn finns för alla åldrar och alla tänkbara behov och intressen. Några saknar geografisk anknytning, andra är lokala företeelser. Några är öppna mötesplatser utan speciell inriktning, andra är inriktade på speciella intressen och behov. I ett bildningsperspektiv varierar ambitionerna, men det finns många exempel som ligger folkbildningen nära.

Skrivande är exempel på ett intresseområde med ett flertal olika communities där en ny form av nätbaserad folkrörelse växer fram. Sockerdricka.nu, som är ett litterärt forum med 27 000 medlemmar och enligt presentationen är ”en poesins oas i det karga landskap som vi kallar Internet”, är ett sådant exempel. Här träffas tusentals författare och hjälper varandra utveckla skrivandet genom att publicera texter och utbyta kritik. På

6. Castells (2000), van Dijk (2005).

7. Castells (2002).

Socketdricka finns 516 000 dikter, 32 000 noveller, 20 000 recensioner och 397 000 dagböcker publicerade. En liknande men mindre community är Skaparforum.se med 1 400 medlemmar som presenterar sig som ett ”kreativt och kulturellt forum” där man kan publicera sig, diskutera foto, måleri, design och musik men också anmäla sig till skrivarkurser. Skrivarsidan.nu är och Lyriksidan.se är mindre ideellt drivna mötesplatser för ”alla skriv- och läslystna människor ute i landet”.

Släktforskning är ett annat område där både företag och ideella organisationer erbjuder mötesplatser på nätet. Filosofi och samhällsfrågor är andra områden med en mängd olika mötesplatser. På Filosofiforum.com kan man ”diskutera ämnen som filosofisk litteratur, politik, andlighet eller dina egna tankar – med likasinnade och olikasinnade”.

Många nyare intresseinriktningar har mötesplatser på nätet men bildar samtidigt ideella föreningar i traditionell form. Ett exempel är Sverok, Sveriges roll- och konfliktspeleförbund som har cirka 1 500 föreningar med 57 000 medlemmar. Ett annat är Tech Group.nu som startades av ungdomar i Växjö men sedan har blivit ett riksförbund för ”digitala medier och entreprenörskap skapat av och för ungdomar” med närmare 3 000 medlemmar. Tech Group har nu bytt namn till Booster riksförbund och Nätverket SIP (Se www.boosta.se och www.natvarketsip.se). Man arbetar med IT, LAN, *Local Area Network*, film, radio, jämställdhet, samhällsförändring och entreprenörskap i olika projekt. Visionen är att skapa en ”kreativ och jämställd zon där ungdomar kan utveckla sina idéer och sig själva som personer och att vara ett forum där ungdomlig kultur kan mötas med övriga samhället”. Senior.net.se är en IT-förening för äldre där man kan träffas både fysiskt och på nätet och där man erbjuder ett stort antal kurser med inriktning mot IT. Listan med exempel kan göras lång.

Det ur bildningsperspektiv intressanta med denna typ av communities är att det där pågår ett

informellt samarbetslärande. Många av dessa intresseinriktade communities är i praktiken små nätbaserade studieförbund för frivillig och deltagarstyrd självbildning. Och med nätet och communityn utvecklas en ny skri-var-, mötes- och samtalskultur. Roger Säljö beskriver detta på följande sätt:

Informationstekniken kan ses som en utmaning och en förändring av de sätt på vilka kunskaper medieras i samhället. Det rör sig om förändringar på samhälls-nivå, i organisations sätt att fungera men också hos individen /.../

Den digitala informationstekniken är viktig för lärande och bildning, inte i första hand för att den erbjuder en mekanism för att överföra färdigförpackad information. Detta är ett alltför endimensionellt perspektiv. Dess konsekvenser rör mer grundläggande förskjutningar i de sätt på vilka kunskaper bildas och medieras. Den bidrar till att skapa nya arenor för att kommunicera och nya virtuella sammanhang att utvecklas i.

Medlemskap i olika former av virtuella gemenskaper kommer snart att vara lika viktiga för våra möjligheter att lära och utvecklas som gemenskaper som byggt på fysisk närvaro hittills har varit. Dessa gemenskaper bygger kanske inte så mycket på geografisk närhet som på delade intressen. Att motverka främlingskap i denna utveckling och att göra människor till aktörer i dessa nya sammanhang, är några av folkbildningens kanske viktigaste utmaningar.

Och den virtuella samvaron kommer inte att ersätta behovet av det personliga mötet, snarare kommer den att utgöra ett komplement och öka behovet av fysisk samvaro om än på andra villkor.⁸

8. Säljö (2003).

Folkbildningen är ett barn av industrisamhället. Dess idéer, pedagogik och arbetsformer är formade under och anpassade till detta samhälle. Med nätet förändras förutsättningarna. Nya arenor skapas och nätet får som Säljö beskriver konsekvenser som rör mer grundläggande förskjutningar i de sätt på vilka kunskaper bildas och medieras.

I Ronny Ambjörnssons bok *Den skötsamme arbetaren*⁹ skildras med stor värme hur arbetarna i sågverkssamhället Holmsund i fackföreningen och nykterhetslogen utvecklade den mötes-, bildnings- och organisationskultur på vilken den svenska demokratin under en hel epok kom att vila. Kärnan i denna kultur bestod i läsningen, diskussionen och reflektionen och hade sin bakgrund i den tidiga religiösa väckelsens läsarrörelse. Den demokratiska revolutionen var i grunden en bildningsrevolution. Den skötsamme arbetaren var på samma gång den bildade arbetaren.

Om naturvetenskapen, de politiska ideologierna och den framväxande arbetarklassen kan sägas vara den sociala och idémässiga förutsättningen för denna bildningsrevolution bidrog tre omständigheter till att göra den möjlig. Utan ny teknik, nya mötesplatser och organisationsformer och tillgång till information hade revolutionen knappast ägt rum. Cykeln, järnvägen och tidningen ökade dramatiskt möjligheterna att förflytta sig, kommunicera och sprida information. Ordenshuset och folkets hus blev basen och mötesplatsen för de nya sociala rörelserna. Föreningsbiblioteket och studiecirkeln blev navet kring vilket kunskaps- och bildningsintresset kretsade och en självbildningsrörelse fri från gamla auktoriteter skapades. Kyrkan som offentligt rum ersattes av ordenshuset och folkets hus. Prästen och husförhöret ersattes av cirkelledaren och det demokratiska samtalet. Med läsning, ritualiserade mötesordningar, övningar i argumentationsteknik, protokollskrivande och re-

9. Ambjörnsson (1988).

citerande erövrade människor det språk och den förmåga till reflektion som var en förutsättning för det offentliga demokratiska samtalet. Perioden karaktäriseras av klassmobilisering, erövrande av demokratin, nationellt identitetsbygge och modernisering.

Med tiden har både spelplanen och laguppställningarna förändrats. En ny strid om spelreglerna har brutit ut. I en tid karaktäriserad av mångkultur, unionsbygge, globalisering, flödande information och kommunismens sammanbrott finns ett sökande efter nya identiteter och nya gränsöverskridande former och spelregler för demokratin. Järnvägen har ersatts av bredbandet, ordenshuset och föreningsmötet av communityn och föreningsbiblioteket av nätets alla hemsidor och databaser. Ett nytt offentligt rum har skapats. Men vägen dit är kort och du behöver inte vara orolig att komma för sent till mötet. Det offentliga rummet finns hemma i din egen dator och mötet pågår ständigt.

På nätet växer en omfattande självbildningsrörelse fri från traditionella auktoriteter där ett sökande och samtal kring tidens alla frågor pågår. Men kopplingen mellan denna rörelse och folkbildningen är ännu svag. Varken cirkelledaren eller studieplanen är längre given. På nytt utvecklas och erövrar ett språk för det offentliga samtalet i en ny offentlighet. Föreningsmötets diktreciterande, protokollskrivande och argumentationsövningar har ersatts av mailet, chatten, bloggen, dagboken och inlägget i diskussionsforumet. Novellen, dikten och andra litterära uttrycksformer har fått en nya arena på olika skrivarsajter som inspirerat tusentals människor att använda det skrivna ordet. Om den förra bildningsrevolutionens föreningskultur gjorde oss till ett läsande och talande folk så gör nätet oss till ett skrivande folk. Och skrivandet har betydelse för vårt tänkande och vår förmåga att reflektera.

Mycket talar därför för att vi nu genomgår en ny bildningsrevolution och där nätet är basen för

denna revolution och kulturrörelse. Nätet kommer därför att utgöra själva navet i framtidens folkbildning kring vilket all verksamhet kretsar. Att sedan det fysiska mötet som Säljö påpekar och som får stöd i olika studier av särskilt ungas nätvanor, fortsatt kommer att vara viktigt för människor motsäger och förändrar inte denna slutsats. Människor kommer fortsatt att mötas och studiecirkeln och folkhögskolekursens fysiska möte kommer fortsatt att finnas kvar, men lärande och bildande aktiviteter kommer i allt större utsträckning att ske på nätet och även den fysiska cirkeln och kursen kommer allt mer att ingå i ett nätbaserat sammanhang. Den intressanta frågan är därför hur detta nav kommer att utvecklas och var mötet mellan communitykulturen och folkbildningen sker och hur detta ser ut. Frågan är också vilka krav detta ställer på folkbildningens pedagoger och organisationer.

Nätet och folkbildningens pedagogiska traditioner

Den skepsis mot nätet och det nätbaserade lärande som funnits och finns inom folkbildningen utgår från uppfattningen att detta inte skulle vara förenligt med folkbildningens pedagogiska traditioner. Erfarenheterna från ett antal år av experimenterande inom folkbildningen såväl som forskningen pekar dock i en helt annan riktning som gör att det istället finns skäl att hävda motsatsen. Nätet gynnar folkbildningens pedagogik. En förståelse för detta är nödvändig för att överhuvudtaget kunna möta människor i ett nätbaserat lärande och kunna öppna folkbildningens dörrar för communitykulturens medborgare.

Lära tillsammans

Nätet bygger på öppenhet och gynnar samarbete. Detta är kanske dess viktigaste bidrag till lärandet.

Begrepp som nätverk, community, fildelning, kol-laborativt lärande, kollektiv kunskapsbildning, in-terlekt och lärgemenskap beskriver olika aspekter av det nätbaserade lärandet och handlar alla om att lära tillsammans. Samarbetet sker på flera sätt.

Frågar man barn och ungdomar hur de lärt sig att hantera datorn, internet och olika program har få gått på någon kurs eller lärt sig av lärare i sko-lan. De allra flesta lär sig av kamrater som kan lite mer eller genom att själva ta reda på hur man gör. Lärandet är informellt men förvånansvärt effek-tiv. Studier visar också att datorn medför att elever i högre grad samarbetar kring att lösa uppgifter och problem. Detta samarbete sker både i samtalet framför skärmen och genom kommunikationen på nätet. Möjligheterna att kommunicera, få tillgång till information och ingå i olika sammanhang, gör nätet till en unik arena för samarbete och lärande.

Enkelheten att bearbeta, dela och gemensamt skapa information är ytterligare en faktor som gynnar samarbete. Med IT kan varje användare bli en producent av kunskap. Samtidigt innebär den digitala tekniken och dess kommunikations-möjligheter att vår kunskap blir delad och gemen-sam. Men denna nätets fildelningskultur ökar inte bara tillgängligheten och underlättar samarbete, den förändrar även vår syn på kunskapen, ägandet av kunskapen och oss själva som kunskapsägare. Kunskapen är gemensam. Detta är också bakgrun-den till den diskussion som nu pågår om att göra alla forskningsresultat fritt tillgängliga på nätet. Så kallade wikier där läsarna och användarna själva tillsammans skapar innehållet är annat ett exempel på detta. Ytterligare ett exempel är olika skrivar-forum där man arbetar med samarbetsromaner och samarbetspoesi och där den intresserade läsaren kan skriva tillsammans med andra.

Nätet gynnar således en pedagogik som utgår från kollaborativt lärande eller samarbetslärande, problembaserat lärande och kollektiv kunskaps-bildning. Kollektiv kunskapsbildning kan defi-

nieras som en kunskapsbildning som omfattar att både ta del av vad andra redan vet och att bidra till en varaktig kollektiv process för att utvidga kun-skapens gränser. Kollektiv kunskapsbildning kan ses som en form av problembaserat lärande.¹⁰ Be-greppet *interlekt* används också för att beskriva denna kollektiva process och enligt vilket IT möj-liggör en form av delad, utspridd men samtidigt sammanvävd, tillgänglig intellektuell aktivitet. In-terlektet är det intellekt som skapas genom inter-aktionen och erfarenhetsutbytet.¹¹

Den teoretiska utgångspunkten är ett konstruk-tionistiskt synsätt som betonar den skapande pro-cessen som en väg till lärande istället för repro-duktion av tidigare känt vetande, lärande i ett soci-alt sammanhang och deltagarens egen produktion. Det sociala sammanhanget är betydelsefullt för motivation och lärande. Ett arbetssätt som byg-ger på samarbete främjar kritiskt tänkande och problemlösning.¹² Informationsteknologin gynnar som Roger Säljö framhåller ett sådant lärande.¹³

Den danske forskaren Elsebeth Korsgaard So-rensen menar att det flexibla lärandets teknologi har en unik förmåga att göra det möjligt för män-niskor att mötas i dialog tvärs över maktstruktu-rer och hierarkier och för att bygga broar över en mängd olika klyftor. Ett kvalitativt flexibelt läran-de, menar Korsgaard Sorensen, kopplar samman och möjliggör för de lärande individerna att lära tillsammans genom interaktivt kunskapsbyggande. Det flexibla lärandets och IT:s fundamentala styr-ka är att den tillåter individer att mötas och delta i ”samtal om mening” genom kollaborativt kun-skapsbyggande och interaktiv dialog. Kursleda-rens uppgift förskjuts som en följd av detta från att utforma kurser till att använda det flexibla läran-

10. Malmberg (2006).

11. Hernwall m.fl. (2005).

12. Rydberg Fåhraeus (2003).

13. Säljö (1999).

dets teknologi för att utforma lärande processer.¹⁴

Den amerikanske forskaren Yochai Benkler menar att informationsteknologin skapat en helt ny typ av gemensam produktion och att denna avviker från marknadsekonomins principer. Den sker utan samma uttalade vinstintresse och bygger på en gemensam allmänning av idéer och information. Exempel på detta är olika projekt inom öppen källkod som operativsystemet Linux.¹⁵

I en nätkultur byggd på community, fildelning och nätverk skapas således nya förutsättningar för lärande och kunskapsutveckling genom samarbete i ett socialt sammanhang. Inom pedagogiken sker som en följd av detta en förskjutning från undervisning till lärande.

Reflektionen

Att nätets lärande huvudsakligen bygger på textbaserad kommunikation har givit upphov till en diskussion om dess för- och nackdelar ur ett lärandeperspektiv. Bland folkbildare har det funnits en skepsis mot nätmötet just för att det inte ger den möjlighet till samtal och reflektion som är viktigt för bildningsprocessen och grunden för folkbildningens pedagogik.

Att det fysiska mötet har specifika kvaliteter som nätmötet inte kan konkurrera med ifrågasätter ingen. Men både forskare och praktiker har efterhand sett andra kvaliteter i nätmötets textbaserade kommunikation som inte bara kan mäta sig med det fysiska mötet utan också har specifika kvaliteter som till och med kan fördjupa och öka kvaliteten i bildningsprocessen. Det menar till exempel folkbildaren Ove Rackner som i boken *Mailmålet*¹⁶ skriver att mailmålet i vissa avseenden kan stärka ett genuint folkbildningsarbete och till och med höja kvaliteten.

Rackner menar att det textbaserade asynkrona distansbildandets långsammare takt, eftertänksamhet och möjlighet till förutsättningslöst reflekterande, underlättar för deltagarna att bli medvetna om de bildningsprocesser som äger rum. Just mailmåletns karaktär av skriftbaserat samtalspråk gör det lämpligt för en reflekterande och individutvecklande folkbildning. Följande dialog från en nätbaserad kurs kan illustrera detta:

Hej på er allihopa.

otroligt vad alla jobbar på, roligt att läsa och få ta till sig av alla era synpunkter på boken, jag får hela tiden nya insikter tack vare allas era engagemang.

Hej på er alla !!

Jag håller verkligen med om att jag får nya insikter när jag läser vad ni andra skrivit. Jag känner att mina vyer vidgas, då mycket av mina tankar naturligt går till skolans värld (arbetet) då jag läser de böcker vi har arbetat med.

Hej!

Instämmer. Under den här tiden som vi har gått kursen tycker jag att jag lärt mig mycket och att jag har öppnat upp mitt tänkande och inte är så trångsynt längre.

Skriftspråket utvecklar tanken. Skrivna texter är också i högre grad än tal beständigt. Det innebär att texten på ett annat sätt kan bli underlag för diskussion, bearbetning och kollektiv kunskapsbildning. Tillsammans med den asynkrona kommunikationens tidsfördröjning skapar detta ökade möjligheter för reflektion och eftertanke.¹⁷

14. www.cfl.se/natochbildning/ nr 3/2006.

15. Svenska Dagbladet, 2006-11-20.

16. Rackner (2003).

17. Se till exempel Säljö (2001) och Malmberg (2006).

Det livslånga lärandet

Människan lär genom hela livet i livets alla situationer och har alltid gjort det. Det livslånga lärandet är ingen ny företeelse. Men nätet förändrar förutsättningarna för ett livslångt lärande. Med datorn och nätet luckras gränserna mellan fritidens, studiernas och arbetets lärande och mellan det formella och informella lärandet upp. Lärandet kan och kommer i allt högre grad att vara kopplat till och vara en naturlig del av människors arbete och verksamhet. Den uppkopplade datorn blir det oundgängliga arbetsredskapet, kommunikationsmedlet och biblioteket, den artefakt med vars hjälp människor bygger sitt livslånga lärande. Lärandet kan göras synligare, tydligare och mer medvetet. Lärandet kommer att i allt högre utsträckning att styras av individen själv som med den uppkopplade datorn kontinuerligt går in och ut ur olika lärande miljöer och sammanhang allt efter intresse och behov. Nätet skapar därmed ökade möjligheter för både det individuella och kollektiva lärandet.

Sammanhang

Folkbildningens tradition är det personliga mötet i den lilla sammanhållna gruppen. Styrkan i denna är väl känd, dess svagheter emellertid mindre diskuterade. Svagheten är just dess litenhet och begränsning i rummet och tiden. Med nätet kan den lilla sammanhållna gruppen bibehållas om än inte erbjuda det fysiska mötets alla specifika fördelar. Men nätet kan samtidigt erbjuda det större sammanhangets och den stora lärgemenskapens alla fördelar i form av en mer dynamisk miljö med fler möjliga möten, fler impulser och ett större sammanhang att vara delaktig i, kunna påverka och bli sedd. Nätet känner heller inga geografiska gränser och lärgemenskapen kan omfatta medlemmar över hela jordklotet. Communityn och lärgemenskapen blir för nätmänniskan den arena och det sammanhang som distriktsårsmötet, sommaringet, höstupptakten, rikskonferensen eller kongressen

var för folkrörelsemänniskan. Men medan dessa arenor var öppna endast under en dag eller två per år är nätets arenor ständigt öppna. Den större lärgemenskapen kan därför bidra till ökad motivation, intresse för lärande och känsla av mening och sammanhang. Den lilla gruppen kan samtidigt bibehållas inom ramen för den större lärgemenskapen.

Möte för alla

En av folkbildningens ambitioner är att skapa möten mellan människor över alla tänkbara gränser. I mångfalden finns ett pedagogiskt värde. Erfarenhetsbaserat lärande gynnas av att gruppen består av deltagare med olika åldrar, bakgrunder och erfarenheter. Nätet underlättar detta genom att ta bort olika trösklar och hinder för deltagandet och mötet. Oberoendet av tid och rum ökar tillgängligheten. I mötet på nätet spelar olika skillnader som kan påverka eller utgöra hinder för deltagande en mindre eller obetydlig roll. Rackner menar att nät-mötet stimulerar individen att fundera på sin identitet och pröva olika roller i samspel med andra. Individen blir mer en process än ett objekt. Utseende, ålder, kön, samhällsposition eller handikapp påverkar, menar Rackner, inte i någon högre grad hur man uppfattas av andra. Detta kan både höja motivationen och vara personlighetsutvecklande.

Andra begränsningar som familjesituation, arbetsförhållanden, ekonomiska möjligheter, geografiska avstånd och funktionshinder kan lättare övervinnas i det nätbaserade lärandet. Mötet får med nätet en vidare innebörd och det finns skäl för folkbildningen att inte bara se styrkan i det fysiska mötet i den lilla gruppen utan också potentialen i mötet på nätet. Människor rör sig också allt mer obehindrat mellan olika former för möten, där det fysiska och virtuella mötet kompletterar varandra allt efter behov.

Den pedagogiska utmaningen

internet har utan tvekan startat en revolution inom pedagogiken och ställt grundläggande frågor om kunskap och lärande. internet har också skapat nya möjligheter till flexibla former för pedagogisk verksamhet.

Sedan genombrottet för internet vid mitten av 1990-talet har ett experimenterande med nya former för nätbaserat och flexibelt lärande pågått i olika steg inom hela utbildningssektorn, men efter delvis olika linjer. Nya begrepp har skapats men samtidigt ifrågasatts, givits olika innebörd och blivit föremål för diskussion. Gamla mönster och strukturer utmanas. Folkhögskolekursen, samverkanskursen, klassrummet och studiecirkeln har fått sällskap av diskussionsforumet, det virtuella seminarier, communityn, kryptinet och lärgemenskapen. Läraren och cirkelledaren har fått nya kollegor i handledaren, moderatorn och sajtvärden. Är ett diskussionsforum en studiecirkel och en sajtvärd en cirkelledare? Är ett virtuellt seminarium en kort samverkanskurs och en moderator en lärare? Är en lärgemenskap en folkhögskolekurs och en handledare en kursföreläsare?

Den utveckling som skett väcker en rad frågor kring det nätbaserade och flexibla lärandets former, möjligheter och utmaningar. Hur kommer lärandets och bildningens olika mötesplatser att se ut? Hur kommer formerna för nätets lärande att

se ut? Var kommer mötet att ske? Kommer communityålderns nätmedborgare att söka sig till folkbildningens mötesplatser eller kommer folkbildningen att söka upp nätmedborgarna på deras egna mötesplatser? Och vad förväntar sig nätmedborgaren när hon söker sig till folkbildningens lärande rum? Frågorna kan inte enkelt besvaras. I *Folkbildningens Framsyn* förutspås flexibla former få ökad betydelse dock utan att dessa former närmare preciseras:

Den tekniska utvecklingen är kanske den enskilda faktorn som mer än någon annan kommer att förändra förutsättningarna för framtidens lärande. Men också medborgarnas krav och förväntningar förändras. Kampen om människors tid hårdnar, rörligheten ökar, nya behov uppstår och andra försvinner.

Framtidens lärmiljöer kommer att behöva organiseras för att tydligare utgå från deltagarnas behov snarare än från ett fast utbud av kurser och cirklar.

Innebörden av en kurs och studiecirkel kan mycket väl komma att behöva formmässigt omdefinieras i framtiden. En ökad frihet i tid och rum är ofta nödvändig för att möjliggöra ett ökat deltagande.

De flexibla studieformer, som de senaste

åren snabbt har utvecklats i många folkbildningsorganisationer, kommer att få en avsevärt större roll i framtidens folkbildning.

Det vi vet är hur utvecklingen hittills sett ut sedan introduktionen av internet. Man kan då konstatera att det skett en snabb utveckling och förändring under en relativt kort period. Det vi med säkerhet kan säga är att lärandet inte kommer att begränsas till heltidsstudier i bestämda lokaler under en avgränsad period i livet utan i allt större utsträckning pågå i olika sammanhang och former under hela livet med ett betydande inslag av IT-stöd. Det vi också med säkerhet kan säga är att den tekniska utvecklingen fortsätter och kommer att erbjuda nya möjligheter. Datorerna blir mindre och effektivare, möjligheterna till interaktion förbättras och sättet att använda tekniken utvecklas. Men som i alla revolutioner är det svårare att förutspå utgången. Det vi kan göra är att utgå från det vi vet och utifrån detta försöka se tendenser och utvecklingsmöjligheter.

Från e-learning till kollaborativt lärande

Med internet öppnades nya möjligheter att utveckla flexibla former för studier. Genom oberoendet av tid och rum kunde deltagaren ges ökade möjligheter att välja var, när och hur studierna skulle bedrivas.

Staten knöt tidigt stora förhoppningar till IT och det flexibla lärandet som lösningen på konflikten mellan kunskapssamhällets växande behov av livslångt lärande och statens begränsade eller krympande resurser. Med distansundervisning uppbyggt kring självinstruerande webb-baserade studiematerial och löpande antagning antogs kostnaderna per enhet kunna minskas kraftigt, inte

minst därför att behovet av lärare antogs minska. Begreppet e-learning etablerades och blev modeordet för dagen och e-learningföretag växte upp som svampar ur jorden. E-learning blev synonymt med flexibelt lärande och denna form av e-learning representerade en maximal flexibilitet. Oberoendet skulle inte bara gälla tid och rum utan även i förhållande till andra deltagare.

Om denna form för nätbaserat lärande möttes av intresse och entusiasm inom både den kommersiella utbildningsmarknaden, universiteten och den kommunala vuxenutbildningen möttes den av stort motstånd inom folkbildningen. Själva tanken att mötas på distans på nätet tedde sig från början främmande för många folkbildare. Hela idén stred mot själva grunden för folkbildningens pedagogik där gruppen, mötet, samtalet och reflektionen utgör de bärande elementen. Den inledande frågan för folkbildningen var därför om nätbaserat lärande och distansstudier överhuvudtaget gick att förena med folkbildningens pedagogik.

Medan många tvivlade ville de nyfikna pröva. En period av projekt- och experimentverksamhet påbörjades i syfte att pröva och utveckla ett nätbaserat lärande baserat på folkbildningens pedagogik. Resultatet var positivt och erfarenheterna sammanfattades i folkbildningsrådets antologi *Folkbildning.net* (2001) och där det *goda flexibla lärandet* formulerades som ett alternativ till e-learning-modellens självstudier. Idén om det goda flexibla lärandet bygger på det kollaborativa lärandet genom mötet och dialogen i den sammanhållna gruppen.

Att begreppet flexibelt lärande har kommit att användas för att beskriva två i grunden helt olika pedagogiska modeller skapar givetvis problem. Begreppet är problematiskt också ur en annan aspekt. Flexibelt lärande är en ”märklig ordkonstruktion”, konstaterar Scherp/Thelin och påpekar att lärandet knappast kan vara flexibelt, inte hel-

ler motsatsen.¹⁸ Däremot kan utbildningsvillkoren vara flexibla, liksom de lärprocesser som syftar till att bidra till lärande. Begreppet försöker alltså beskriva flera saker; både flexibilitet i yttre utbildningsvillkor (oberoendet av tid och rum), IT-stött lärande med distansmoment och flexibilitet i arbetssätt och metodik för att möta olika lärstilar. Flexibelt lärande kan således leda tanken åt olika håll.

Trenden är dock tydlig. Den individualiserade formen för e-learning har inte motsvarat förväntningarna. Ett problem som drabbat universitetets och högskolans distanskurser är en låg genomströmning. Många deltagare hoppar av och den ekonomiska fördel modellen antogs ge går av detta skäl förlorad. Nyare forskning talar också för pedagogiska modeller som bygger på ett kollaborativt och grupporienterat lärande, varför intresset för detta efterhand har ökat. Men folkbildningen är inte ”renlärig”, även där förekommer e-learningens självstudiemodell.

Från antingen-eller till goda kombinationer

Distansundervisning (DU) sågs från början som ett alternativ till traditionell närundervisning (NU). Folkbildningens distanscirklar och kurser innehöll dock tidigt ofta även möten i det fysiska rummet. Många pedagoger som prövat distansmetoder beskriver också hur dessa erfarenheter kunnat överföras till och berika närundervisningen. Efterhand har gränsen mellan NU och DU luckrats upp. När datorn och internet blivit naturliga verktyg i all pedagogisk verksamhet har nät- och distansinslag blivit vanligare i närkurser samtidigt som distanskurser ofta innehåller träffar i det fysiska rum-

18. Scherp/Thelin (2004).

met.¹⁹ Det nätbaserade flexibla lärandet integreras i all pedagogisk verksamhet.

Från ett till många lärande rum

Traditionell undervisning är knuten till mötet i det fysiska rummet. Studiebesök och praktik i andra miljöer kan utgöra ett komplement. Det nätbaserade lärandet ger tillgång till flera rum och miljöer där lärande processer sker och mellan vilka deltagaren lätt kan röra sig.

I de fall fysiska möten ingår möts deltagarna i det fysiska rummet i samband med träffar. Basen i det nätbaserade lärandet är dock det virtuella rummet, gruppens plats på nätet där deltagarna möts och arbetar tillsammans. Utanför gruppens slutna virtuella rum finns tillgång till hela nätet som en lärande miljö där deltagarna kan söka information, kommunicera med omvärlden och delta i andra sammanhang som kan tillföra gruppen kunskaper, erfarenheter och perspektiv utifrån. Till detta kommer deltagarens vardagsmiljö, arbetsplatsen, föreningen eller lokalsamhället som en lärmiljö där teori direkt kan kopplas till praktik.

Genom att utnyttja möjligheterna i dessa olika lärande rum bidrar det till att förstärka lärprocessen, göra den mer stimulerande och verklighetsanknuten och därigenom öka motivationen.

Från cirkel och kurs till nätbaserade lärgemenskaper

Studiecirkeln eller folkhögskolekursen omfattar vanligen en mindre grupp och är en i tid avgränsad aktivitet. Inslaget av nätbaserat lärande kan va-

19. Se Hermansson och Bodin (2005).

riera. Cirkeln eller kursen sker i egen regi och ingår i anordnarens utbud. Den är i regel förlagd till *Folkbildningsnätet* som är folkbildningens gemensamma plattform eller till organisationens egen plattform. Flexibiliteten består i att studierna kan bedrivas oberoende av tid och rum. Detta ökar tillgängligheten och möjligheten att nå nya målgrupper. Deltagarna förväntas dock söka sig till anordnarens utbud i likhet med traditionell cirkel- och kursverksamhet.

Nätet erbjuder dock fler möjligheter. Istället för att deltagarna söker sig till anordnaren kan denne söka sig till deltagarna genom att agera och erbjuda pedagogiska resurser i olika virtuella miljöer och sammanhang. Detta kan exempelvis ske i samverkan med olika organisationer. Många organisationer har egna interna nät för kommunikation, information och diskussion för medlemmar och anställda. Men om deltagare i sådana nätbaserade forum skall bli engagerade, samtalet fördjupas och processen leda framåt krävs en pedagogisk styrning och uttalade mål. Med det som utgångspunkt kan aktiviteter i dessa miljöer omformas till avgränsade virtuella seminarier, studiecirklar eller kortare kurser i samverkan med studieförbund eller folkhögskola och därigenom tillföras pedagogisk kompetens och öka kvaliteten i organisationens lärande. Folkhögskolans traditionella korta samverkanskurser kan därigenom kompletteras med nätbaserade och flexibla former för samverkan.

En mer utvecklad och integrerad form för sådan samverkan är den *nätbaserade lärgemenskapen*. Nätet gör det möjligt att skapa mötesplatser med många deltagare. Communityn är en sådan mötesplats. På en mötesplats där lärande aktiviteter förekommer kan lärgemenskapen organiseras. Lärgemenskaper kan vara intressebaserade, arbetsintegrerade eller utbildningsrelaterade. De kan vara formella eller informella, öppna eller slutna, spontana eller pedagogiskt organiserade. Com-

munityn och lärgemenskapen kräver båda många deltagare eller medlemmar för att kunna vara en intressant och dynamisk mötesplats.

Skillnaden mellan den traditionella korta kursen eller distanskursen är här att folkhögskolan och den samverkande organisationen utvecklar en mer integrerad form för samverkan och övergår från i tid avgränsade kursinsatser för mindre grupper till lärande processer i olika former över tid och med många deltagare. Den nätbaserade lärgemenskapen med pedagogisk struktur och ledning är ett alternativ och verktyg för den lärande organisationen.²⁰ För folkhögskolan som länge arbetat med traditionella korta kurser i samverkan med ideella organisationer och huvudmän är detta en utvecklingsmöjlighet och ett sätt att bidra till stärkandet av kopplingen till folkrörelsen och det civila samhället. Med modeller som dessa förändras relationerna mellan kursanordnare, samverkanspartners och deltagare. Istället för att organisationer skickar deltagare på "kurs" kommer "kursen" till organisationen och deltagaren i form av en nätbaserad modell och struktur för en lärande organisation. Genom detta öppnas nya möjligheter för folkbildningen att utveckla samverkan med olika organisationer. Men detta förändrar även deltagarens syn på lärande. "Kurskonsumenten" blir ett aktivt lärande subjekt där lärandet utgår från deltagarens intresse och behov och lärprocessen drivs av deltagarnas egen aktivitet.

En möjlighet är också att via den samverkande organisationens publika hemsida inbjuda och er-

20. Jobring (2004). *Lärka* är exempel på en nätbaserad lärgemenskap som utvecklats i samarbete mellan OLC-gruppen vid Göteborgs universitet och föreningen Kooperativ idéutveckling. Lärka omfattar ett åttio-tal kooperativa rådgivare runt om i landet och baseras på PBL (Problembaserat lärande). Se även två andra exempel i artikeln *Åter till folkbildningen* i www.cfl.se/natochbildning/ nr 2/2006.

bjuda besökaren möjligheten att ansluta sig online till olika nätbaserade lärande aktiviteter i olika former och i olika miljöer. Det kan exempelvis vara en nätbaserad studiecirkel, ett virtuellt seminarium, ett modererat diskussionsforum eller en kortare kurs som organiseras efter vissa spelregler. På detta sätt finns inte bara möjligheten att erbjuda organisationens fasta utbud av cirklar och kurser utan även flexibla lärande aktiviteter kring aktuella frågor inom olika för anordnaren och organisationen angelägna ämnesområden. Man kan också tänka sig att besökaren/deltagaren har möjlighet att anmäla intressen, påverka innehållet och forma cirkeln.

Ytterligare en möjlig samverkansform kan vara att folkbildningen erbjuder exempelvis virtuella cirklar i en annan communitymiljö i syfte att nå nya målgrupper. Ett sådant försök har genomförts av CFL, *Nationellt centrum för flexibelt lärande*, i samarbete med ungdomscommunityn Lunarstorm. Korsgaard Sorensen beskriver denna utveckling på följande sätt:

Istället för att navigera i ett förutsägbart pedagogiskt virtuellt universum där lärarroller, lärarinstruktioner och bestämda resurser beslutas om i förväg rör vi oss här mot ett virtuellt pedagogiskt paradigm som karaktäriseras av ett behov att agera, interagera och samarbeta på en mer jämställd basis. Vi går en ny fas av lärande till mötes där allt på förhand fastlagt, nu istället blir dynamiskt och oförutsägbart, och där nya kompetenser skapas och blir betydelsefulla. Till exempel förmågan till överblick och ett kommunikativt handlande – och från lärarens perspektiv, förmågan att improvisera – i kaos.²¹

21. www.cfl.se/natochbildning/ nr 3/2006.

Utvecklingen tenderar således att gå från enklare och fastare former i anordnarens egen regi till mer flexibla, integrerade och komplexa former i olika sammanhang och genom samverkan.

Från utbud till efterfrågan och samarbete

Det flexibla lärandet förändrar relationen till deltagaren och samverkande parter. I *Folkbildningens Framsyn* framhålls att framtidens lärmiljöer kommer att behöva organiseras för att tydligare utgå från deltagarnas behov snarare än från ett fast utbud av kurser och cirklar.

Folkbildningen har alltid varit känslig för efterfrågan då deltagandet i studiecirklar och folkhögskolekurser är frivilligt. Utbudet av kurser och cirklar har anpassats till efterfrågan och behov. Fortfarande sker dock själva utformandet av kurs- och cirkelutbudet i stor utsträckning ensidigt av anordnaren.

Kombinationen av flexibelt lärande och ett ökat utbud och en ökad konkurrens på utbildningsmarknaden leder till att utvecklingen av pedagogisk verksamhet allt mer kommer att ske i nära samverkan med brukaren, på individ- eller organisationsnivå. Nätet både tvingar och gör det möjligt för folkbildningens pedagoger att flytta ut från ”cirkel- och kursfabrikerna” till ”marknaden”. Mötesplatsen och dialogen med samverkande parter och brukare blir central.

Fasta utbud av kurser och cirklar kommer att behöva ge plats för ett ökat inslag av flexibla former som kan fånga upp behov i mötet på ”marknaden”. Utbildning och flexibelt lärande kommer i mindre utsträckning att skapas som färdiga lösningar inom institutionernas väggar. Deltagaren och samarbetspartnern kommer istället att redan från början vara med i en process och forma ut-

bildningen. Kurser och verksamhet kommer i ökad utsträckning att växa fram i nära samarbete med dem som skall ta del av den och vara en integrerad del i olika sammanhang. Studiecirklar, korta och längre folkhögskolekurser, seminarier och andra former för lärgemenskaper kommer i ökad utsträckning även att kunna och behöva organiseras direkt i mötet på nätet.

Den ideella organisationen, nätverket eller communityn har direktkontakt med medlemmar och intresserade besökare via sina hemsidor och interna nät. Där finns folkbildningens målgrupper och där pågår ofta redan diskussioner och informella lärande aktiviteter. Folkhögskolan och studieförbundet har de pedagogiska resurserna. Men trots att man kan tillhöra samma ”familj” och idéburna sammanhang kan folkhögskolan, studieförbundet och organisationen leva i helt skilda virtuella världar, utan kopplingar, utan gemensam pedagogisk diskussion, utan idéer om gemensamt resursutnyttjande helt enkelt därför att organisationerna sällan ser nätaktiviteten i kontakten med medlemmar och besökare som en potentiell bildande och lärande aktivitet. Här finns möjligheter till utveckling. Genom samverkan kring virtuella miljöer och lösningar kan man tillsammans erbjuda olika lärande aktiviteter i olika miljöer och göra det lättare för besökaren och medlemmen i organisationen att hitta till olika lärande rum och möten.

Det öppna lärande landskapet

Det vi nu kan se är således en utveckling av lärandet i flera olika, större och öppnare sammanhang. Nätet är marken där ett nytt öppet lärande landskap tar form. Möjligheterna till samverkan över olika gränser ökar. Folkbildningen kan kliva utanför de egna fysiska och virtuella rummen och gränserna och i större utsträckning verka i sam-

manhang och möta deltagare där de befinner sig. Samverkan kan lättare ske internt i studieförbunden mellan olika avdelningar, inom ”familjen” mellan folkhögskolan, studieförbundet och huvuddannaorganisationer, mellan olika folkhögskolor och studieförbund och mellan folkbildningen och andra institutioner och aktörer i samhället.

Detta innebär att folkbildningen och folkbildningens pedagoger kommer att agera och verka i flera olika virtuella sammanhang och miljöer där målgrupper och deltagare redan finns och virtuella lärande aktiviteter pågår. Allt mer av sådana lärande aktiviteter kommer att kunna organiseras direkt på nätet. Formerna för lärande och samverkan kommer att bli mer flexibla.

Organisationens och medarbetarnas intresse, vilja och förmåga att börja navigera och samverka i detta öppna flexibla lärande landskap och ta till vara de möjligheter som nätet erbjuder för att nå målgrupper och deltagare i olika sammanhang, kommer att vara avgörande för dess utveckling.

Organisationen i nätverkssamhället

Nätet förändrar inte bara förutsättningarna för den pedagogiska verksamheten utan också för själva organisationen. Studieförbund och folkhögskolor är uppbyggda och organiserade efter närundervisningens traditionella former. Lokaler, regelsystem, arbetsorganisation, arbetssätt, roller, revir, samarbetsformer och rutiner har alla under lång tid anpassats efter detta. Nätet utmanar allt detta och förändrar organisationens interna kultur och struktur men också dess kommunikation, relationer och samarbetsformer med omvärlden. Nya nätverksorienterade mönster och strukturer växer fram. En anpassning till dessa förändrade förutsättningar blir nödvändig. Inte sällan är en sådan anpassningsprocess förenad med spänningar och ibland även konflikter i organisationen.

En organisation består av individer och en förändring och anpassning av organisationen till nya förutsättningar bygger ytterst på individernas vilja och förmåga till förändring. Studieförbundets och folkhögskolans utveckling handlar därför om den enskilde individens och medarbetarens förståelse för den revolution vi nu genomgår och beredskap att ge sig in på nya äventyr.

Intresset för informationsteknologins effekter på organisationen har varit stort inom hela utbildningssektorn. CFL har givit ut två rapporter på det-

ta tema med inriktning på folkbildningen och som behandlar folkhögskolan respektive studieförbunden.²² Förutsättningarna skiljer sig åt mellan olika studieförbund och folkhögskolor vilket påverkar anpassningsprocessen. Några frågeställningar är dock allmängiltiga och skall belysas här.

Från institution till nod

Identitet och lojalitet

Nätet underlättar och ökar flödet av kunskap, idéer och erfarenheter mellan individer och över organisationsgränser. Möjligheterna till samverkan på individ- och organisationsnivå ökar.

Enskilda medarbetare kommer i ökad utsträckning att kommunicera med kollegor i andra delar av organisationen och i andra organisationer och ingå i olika gränsöverskridande nätverk och kollegiala samarbeten. Material och information blir tillgängliga för alla oavsett organisationstillhörighet. Folkhögskolor och studieförbund kommer i högre grad att verka i sammanhang snarare än på

22. Namuth, Sanyang (2004) och Hübinette (2004).

egen hand. Deltagare kan lättare röra sig mellan olika sammanhang och delta i olika organisationers och skolors studier samtidigt.

Folkhögskolor och studieförbund tenderar som en följd av detta att förändras i riktning mot att bli noder i ett nätverk av information och virtuella lärande rum.²³ Nätverkssamhället med dess ökade öppenhet och samverkan över olika gränser utmanar därför både organisationens identitet och förändrar den enskilde medarbetarens lojalitet. Organisationssamhällets gamla lojaliteter minskar i betydelse. Individuell lojalitet förflyttas från företag och organisationer mot idéer, nätverk och nätverksplattformar. Följderna för organisationen kan sammanfattas på följande sätt:

Företag och organisationer måste förstå att verka i ett nätverkssamhälle där lojaliteten snarare är till individers nätverk än till arbetsgivaren, där kunskaps- och idéutbyte sker i nätverken, vilket inte sällan innebär att det sker med konkurrentens personal. Informationen som kommuniceras i nätverken är omöjlig att styra och kontrollera.²⁴

Organisationerna konkurrerar samtidigt om deltagarna med sin inriktning och ideologiska profil. Den stora utmaningen blir därför att kunna verka och samverka i detta öppnare flexibla lärande landskap och samtidigt upprätthålla eller stärka organisationens identitet och profil. Utmaningen är också att ha en öppen, flexibel och nätverksorienterad organisation och samtidigt behålla medarbetarnas lojalitet.

23. Gustavsson (2002) diskuterar motsvarande utveckling inom skolväsendet.

24. Sturmark/Brandén (2001).

Lokaler

Med ett ökat nätbaserat lärande minskar behovet av fysiska studielokaler. Perspektivet i *Folkbildningens Framsyn* är följande:

I framtiden är sannolikheten stor att studieförbund och folkhögskolor i större utsträckning också behöver lämna sina egna fysiska rum, de traditionella studie- och skollokaler. Folkbildningens mötesplatser ska finnas nära till hands, vara öppna för alla och upplevas som angelägna.

Därmed uppstår ett problem som Bo Toresson, tidigare ordförande för Folkbildningsrådet, uttrycker på följande sätt när det gäller folkhögskolorna:

Kan man till och med misstänka att skolledningarna står tveksamma till de nya metoderna, eftersom de rubbar den fasta grundvalen för skolans verksamhet, nämligen hus, studielokaler och boenderum? Under alla förhållande rubbas grundvalen för den traditionella skolverksamheten.²⁵

Värnandet om hus och lokaler kan således bli ett hinder för utveckling och förnyelse. Syftet med verksamheten kan förskjutas från idé till lokaler. Val av inriktningar och målgrupper kan komma att styras utifrån behovet att fylla lokalerna snarare än ambitionen att utveckla verksamheten. Strategin blir defensiv och kan i sämsta fall resultera i ekonomisk ruin och omvändelse under galgen. Energi, resurser och kraft ägnas åt uppehållande försvar i stället för utveckling.

Ekonomi

För verksamhet i traditionella former finns inarbetade modeller för att beräkna intäkter och kost-

25. Toresson (2001), (2003).

nader. Med nya flexibla former och ökad samverkan över olika gränser påverkas och förändras förutsättningarna för ekonomin. Lokalkostnader är endast en aspekt. Att utveckla nya former innebär ett risktagande och en förändring av verksamheten måste utgå från en ekonomisk analys. Så länge nya former sker i marginalen av verksamheten eller finansieras med externa medel har det knappast någon påverkan på ekonomin. Men vad händer när volymen ökar och ingår i den ordinarie ekonomin? Frågan är därför hur dessa nya former kan generera intäkter, eventuellt minska kostnader och hur kostnaderna skall beräknas. Den intressanta frågan är givetvis om flexibla former och ökad samverkan är eller kan vara ekonomiskt fördelaktiga.

Försök har gjorts att uppskatta och beräkna de ekonomiska effekterna av distanskurser.²⁶ Men några studier har inte gjorts och modeller för analys saknas. Däremot går det att peka på ett antal möjligheter och problem som varje organisation behöver överväga i en analys. Genom att utnyttja möjligheterna kan flexibla lösningar få stor betydelse för ekonomin.

I ett tidigt skede fanns stora förhoppningar om att distansstudier skulle minska behovet av pedagoger och därmed kostnaderna för utbildning. Detta byggde på idén med webb-baserade självinstruerande studiematerial i långa serier för stora grupper med låg lärarnärvaro. För folkbildningen har detta aldrig varit ett alternativ. Inom folkbildningen växte tidigt insikten om att även det nätbaserade lärandet kräver hög lärarnärvaro om kvaliteten skall upprätthållas varför kostnaden för lärare knappast kan minskas. Tvärtom vittnar många pedagoger om att nätets textbaserade kommunikation kräver mer tid. Däremot kan kostnaderna minska på annat sätt. Några exempel kan illustrera detta.

Med fler deltagare på distans minskar behovet av lokaler, utrustning och servicefunktioner som

annars är förenade med närstudier. Förutsättningen är givetvis att lokalerna antingen kan minska i volym eller generera andra intäkter.

Flexibla lösningar ökar möjligheterna att använda samma grundkompetens i organisationen i flera olika sammanhang. Kostnader för kompetensutveckling kan därför bli lägre. Likaså minskar sårbarheten. Det är ofta lättare att både starta, anpassa den pedagogiska insatsen efter antalet deltagare, modifiera uppläggnings och lägga ner verksamhet som bygger på nätbaserade flexibla lösningar.

Distanskurser, lärgemenskaper och andra flexibla lösningar erbjuder ökade möjligheter till samverkan med organisationer och andra parter. Därigenom kan kostnader för utveckling, marknadsföring, rekrytering av deltagare och risker vid gemensamma satsningar delas. Samverkan kring handledar- eller kursledarteam kan innebära att den samverkande organisationen bidrar med kostnader för handledare eller kursledare. Samverkan innebär också tillgång till gemensamma kunskaper och delade kostnader för pedagogiska och tekniska resurser. Exempel på detta är Folkbildningsnätet, Nätbildarna och folkbildningsnätets pedagogiska resurssidor. Även mellan olika folkhögskolor och olika studieförbund och mellan dessa och andra organisationer kan sådana fördelar utnyttjas.

Öppenhet, nätverksorientering och samverkan tenderar att även ge ny kunskap tillbaka till organisationen, föda nya idéer och generera ny verksamhet. Ökad insyn och genomskinlighet som följer med nätet och samverkan har också ofta en positiv effekt på verksamhetens kvalitet.

Hur analysen slutar i det enskilda fallet beror på många olika lokala och för organisationen och sammanhanget specifika faktorer, men att det behövs en analys som ser förbi traditionella intäkt- och kostnadskalkyler är uppenbart.

26. Christoffersson (1998), Hübinette (2003), (2004).

Konkurrens

Flera faktorer bidrar till att det nätbaserade och flexibla lärandet kan förväntas förändra konkurrenssituationen för folkbildningen.

En faktor är trenden mot ett ökat utbud på utbildningsmarknaden från olika aktörer. En annan är att några av de faktorer som utgjort folkbildningens traditionella konkurrensfördel förändras när verksamheten flyttas ut på nätet. Folkhögskolemiljön och studieförbundets mötesplatser har i sig fungerat som en fysisk community och ett sammanhang med flera olika möjligheter och aktiviteter. Flyttar kursen ut på nätet riskerar den att frikopplas från sammanhanget och begränsas till ett möte enbart för kursens deltagare. Den virtuella communityn däremot erbjuder ett sammanhang med flera olika aktiviteter och möjligheter till möten utanför den lilla gruppen.

Folkhögskolor och studieförbund behöver därför ställa sig frågan vilka man konkurrerar med, vad man konkurrerar med och hur man gör det. Hur ser folkbildningens mötesplatser ut och vad kan man göra där? Hur inbjudande och kommunikativ är organisationen? Vilka sammanhang och möjligheter till möten erbjuds deltagaren?

Om det är priset, innehållet, formen, den pedagogiska kvaliteten, den enskilde pedagogen, sammanhanget, den ideologiska profilen, nätlösningen, bemötandet eller något annat som är konkurrensmedlet kan variera. Men en förändrad konkurrenssituation innebär att den intresserade potentielle deltagaren eller samarbetspartnern ställer högre krav på en tydlig och bra presentation för att kunna bilda sig en uppfattning om de alternativ som erbjuds. Sannolikheten för att någon ska välja en nätcirkel eller kurs där också cirkel- eller kursledaren presenteras är sannolikt större än om det under rubriken cirkelledare står ”Ingen uppgift”. På nätet blir individen både mer synlig och betydelsefull. Den som söker till en cirkel eller kurs vill också veta vem som ska leda den. Vi vill kom-

municera med individer, inte med organisationer. Det finns exempel på communities som erbjuder kurser och där intresserade besökare frågar om någon har erfarenhet av kursen och kursledaren och snabbt får svar. Kursledaren blir offentligt betygsatt. Ett bra omdöme ger nya deltagare. Att bjuda ut cirkel och kurser enbart i organisationens namn kommer inte att vara tillräckligt.

Eldsjälarna

Nätet för organisationen närmare ”marknaden” i form av deltagare och samverkande parter och gör den mer lyhörd och känslig för de behov organisationen skall svara mot. För en kunskapsinriktad organisation är denna närhet och känslighet viktig för möjligheten till utveckling. Det är i dessa möten och nätverksmiljöer som behov och efterfrågan kan identifieras och nya idéer och lösningar växa fram. Enskilda medarbetares kommunikativa förmåga, personliga nätverk och relationer till det omgivande samhället blir således avgörande för organisationens utveckling.

Det gäller även att förvalta relationerna och omvandla idéer och möten till verksamhet. Entreprenören, projektmakaren eller eldsjälarna, som drivs av viljan att utveckla och pröva nya vägar, vars energi hämtas ur relationerna till ”marknaden” och som i varje möte ser nya möjligheter, blir i den nätverksorienterade organisationen därför en nyckelperson. Särskilt tydligt blir detta i en period av förändring när nya vägar behöver prövas.

Utvecklingen av det flexibla lärandet inom folkbildningen kan förklaras av att just eldsjälarna och entreprenörer, eller snarare intraprenörer (entreprenörer inom organisationen) givits eller skaffat sig möjligheter att pröva nya idéer i kreativa sammanhang utanför de etablerade organisationsstrukturerna.²⁷ Den enskilde studieorganisatören, cirkelledaren och folkhögskolläraren blir med det-

27. Pettersson (2003).

ta perspektiv i allt större utsträckning skapare av sitt eget arbete. Yrkesrollen vidgas från pedagog till pedagogisk entreprenör.

Två kulturer

Under en period av stark omvandling och i skiftet mellan olika mönster tenderar två kulturer att utvecklas i organisationen, den traditionella och den nya.²⁸ Medarbetarna orienterar sig mot bevarande eller förnyelse. Entreprenörerna i olika organisationer tenderar samtidigt att orientera sig mot varandra över traditionella organisationsgränser i nätverk på nya gemensamma arenor. De söker sig gärna till likasinnade utanför staketet i stället för att stängas med kollegorna på den egna gården. På dessa nya arenor och i dessa miljöer uppstår dynamiska processer och utveckling av ny verksamhet. Lojaliteten flyttas. Murar och gränser som tidigare funnits mellan organisationer tenderar i en sådan process att flytta in i organisationerna mellan dem som orienterar sig mot det nya respektive gamla.

Därför har de projektmedel, de nätverk och det stöd som utvecklats över gränserna inom folkbildningen genom Folkbildningsrådets och CFL:s insatser haft avgörande betydelse för att hålla lågan brinnande hos eldsjälarna och har i praktiken fungerat som något av folkbildningens utvecklingsavdelning. De som vill och vågar pröva nytt behöver resurser och utrymme för detta. Entreprenörerna och eldsjälarna behöver syre för att överleva och hade knappast överlevt enbart med hjälp av den egna organisationens energiförsörjning.

En avgörande fråga och en utmaning i ett ledningsperspektiv är därför hur organisationen hanterar spänningen mellan de två kulturerna.

Strategi för utveckling

Utvecklingen av det flexibla lärandet inom folkbildningen påbörjades vid tiden för internets introduktion i mitten av 1990-talet. Genom bland annat KK-stiftelsen satsades betydande resurser på projekt- och utvecklingsarbete. Folkbildningsrådet startade Folkbildningsnätet som den grundläggande och gemensamma digitala infrastrukturen och inledningsvis även viss fortbildning och kunskapsbildning genom utgivningen av bland annat antologin *Folkbildning.net*. Folkbildningsrådets pedagogiska resurssidor utgör ett stöd för det flexibla lärandet. Staten har genom Distum, *Distansutbildningsmyndigheten* och senare CFL, *Nationellt centrum för flexibelt lärande* stött utvecklingen av det flexibla lärandet.

CFL har byggt upp en struktur för kunskapsbildning och fortbildning inom flexibelt lärande, publicerat ett antal rapporter, startat utgivningen av nättidningen *Nät och bildning*, genomfört ett stort antal seminarier och givit resurser och stöd för utvecklingsprojekt. Sedan 2002 har mer än 1 000 pedagoger inom folkbildningen deltagit i någon form av fortbildning.

Om perioden från internets genombrott vid mitten av 1990-talet och åren närmast därefter var en period av experimenterande har det flexibla lärandet därefter börjat etableras som en del av verksamheten, om än ofta i marginalen. Variationen mellan olika studieförbund och folkhögskolor är stor. Likaså skiljer sig förutsättningarna för olika målgrupper och inriktningar åt. Trenden är dock tydlig.

När ett antal projektledare inom folkbildningen sammanfattar sina erfarenheter från projekt med inriktning på nätverk och flexibelt lärande beskriver de också denna trend. Man säger att intresset för flexibelt lärande har växt hos personal och i styrelse. Spännande samarbete med huvudmän och närstående organisationer har startats. Erfä-

28. Andersson (2002).

renheter från projektverksamheten ger impulser och nya tankar tillbaka in i närundervisningen. Processer har startats som innebär en riktningförändring i sättet att tänka utbildning. Ett nytt sätt att tänka kring kurser och ekonomi har börjat etablera sig och en större ekonomisk medvetenhet märks bland lärarna. Man talar om att man omdefinierat begreppet ”möte” och att organisationen har blivit mer medveten om att flexibelt lärande är något man vill satsa på.²⁹

Ord som omdefinierat begreppet möte, nytt sätt att tänka, riktningförändring och växer ut till nya arbetssätt, visar att en förändring sker inte bara i strukturer utan framför allt i enskilda individers förhållningssätt och sätt att tänka. I takt med att det flexibla lärandet utvecklas och tar steget från experiment och projektverksamhet i marginalen till etablerad verksamhet som successivt tar större plats förändras också verksamhet och strukturer. Organisationen anpassas. Vid en given punkt kommer därför även bilden av och föreställningen om folkbildningen och dess identitet och särart att förändras. Från att vara en främmande fågel blir IT och det nätbaserade flexibla lärande naturligt, självklart och integrerat i föreställningen om folkbildningens särart och pedagogik. Olika blir fortsatt stora, folkbildningen är inte homogen. Men nya mönster etableras. Ju tidigare förståelsen för denna riktningförändring finns i organisationen desto bättre är förutsättningarna att kunna utvecklas.

Detta stöd för projektverksamhet, utveckling och nätverk är nödvändigt även fortsättningsvis. Men skolorna, studieförbunden och huvudmannorganisationerna behöver också fundera över hur man av egen kraft kan stödja denna utveckling när möjligheterna till externa projektmedel inte längre är lika stora. Ett sätt kan vara att skapa just en

form av ”utvecklingsavdelning” inom organisationen där resurser, utrymme och möjligheter skapas. Det kan ske inom den egna organisationen och genom samverkan inom ”familjen” mellan folkhögskolan/skolorna, huvudmannorganisationen och studieförbundet.

Men skall organisationen utvecklas måste ledningen göra ett val och se betydelsen av att skapa resurser, utrymme och utvecklingsmöjligheter för entreprenörerna. Rektorer och ledningar som överlämnar till lärare och medarbetare att själva avgöra om de skall stå stilla eller gå framåt behöver repa mod, våga ange färdriktningen och knuffa på medresenärerna. Konservatismen, ointresset eller bekvämligheten riskerar annars att bli den styrande faktorn. Eldsjälarna förblir ensamma och det flexibla lärandet en sårbar experimentverksamhet i marginalen.

IT-revolutionen är ett faktum, communitykulturen är etablerad och Lunar-generationen har nått folkbildningsåldern. Nya möjligheter erbjuds. Tio år av experimentverksamhet har givit goda och viktiga erfarenheter. Men en ny fas i det nätbaserade och flexibla lärandet har inträtt. Frågan är hur folkhögskolornas och studieförbundens ambition, vilja och strategi för fortsättningen ser ut?

29. Sammanfattning från CFL:s Online-seminarium för projektledare oktober 2005.

Nätet och folkbildningens demokratiuppdrag

Folkbildningens överordnade uppdrag är som det formuleras i *Folkbildningens Framsyn* att bidra till demokratisk utveckling och förnyelse, till stärkande av folkrörelser och civilsamhälle och minskade klyftor i samhället. Samtidigt betonas att framtidens folkbildning även måste ta sin utgångspunkt i det faktum att demokratin är en global angelägenhet. Likaså betonas att en levande demokrati förutsätter kunniga, bildade och aktiva medborgare, med förmåga att verka tillsammans med andra.

I denna mening är folkbildningen till skillnad mot annan vuxenutbildning politisk. I kontrast till ett mer kompetens- och ekonomistiskt tänkande vill folkbildningen betona de medborgarbildande aspekterna. Folkbildningen ser sig själv som en aktiv aktör i samhällets demokratiska processer och företrädare för ett deltagardemokratiskt synsätt. Kopplingen till folkrörelsen och det civila samhället gör detta självklart och naturligt.

Stärkandet och utvecklandet av demokratin och människors möjlighet att påverka sin livssituation och delta i samhällsutvecklingen är också det främsta skälet till varför staten lämnar bidrag till folkbildningen. I den statliga *Demokratiutredningen* betonades folkbildningens betydelse. Att stärka den demokratiska medvetenheten sågs av utredningen som den viktigaste av fem punkter för att utveckla demokratin. Ansvaret för detta måste

bäras av alla. Men vissa, menade utredningen, har ett särskilt stort ansvar och dessa är folkbildningen och forskningen. Man betonade även betydelsen av en från staten fri och autonom folkbildning. Det demokratiska uppdraget är också den centrala utgångspunkten i regeringens proposition *Lära, växa, förändra*.

Den principiella utgångspunkten är således tydlig. Folkbildningen har formulerat ett demokratiuppdrag och staten har uttryckt sitt gillande och betalar för att få det utfört. Frågan i detta sammanhang är hur detta uppdrag kan tolkas i perspektivet av IT-revolutionen och de utmaningar och frågor demokratin står inför.

Nya förutsättningar för demokratin

Att samhället under perioden kring det senaste sekelskiftet genomgått stora förändringar och att demokratin som en följd av detta befinner sig i ett nytt läge och står inför nya utmaningar står utom allt tvivel.

Syftet här är att diskutera på vilket sätt folkbildningen kan bidra till en demokratiutveckling med fokus på IT. Givetvis behöver en sådan dis-

kussion någon form av problembeskrivning och analys som utgångspunkt. Demokratifrågan är emellertid både omfattande och komplex och ett försök att i detta sammanhang göra frågan rättvisa är knappast möjligt. Utgångspunkten för diskussionen får begränsas till fyra faktorer som är särskilt tydliga.

IT-revolutionen

En faktor som utan tvekan bidrar till den omvandling samhället nu genomgår är just IT och där allt fler av samhällets funktioner och informationsflöden baseras på eller är beroende av IT.³⁰ Statliga och kommunala myndigheter, politiska partier, organisationer och massmedia är alla nätbaserade. Nätet blir en allt viktigare arena för det offentliga samtalet och den politiska och demokratiska processen i samhället. Medborgarna kommunicerar i allt högre grad med dessa institutioner genom nätet. Dagens globala marknads- och kunskapsökonomi, den utökade informationshanteringen och allt fler och mer komplicerade forum för inflytande kräver som man konstaterar i regeringens proposition mycket av varje enskild individ. Kulturellt, socialt och demokratiskt deltagande beror i allt högre grad på kunskapsnivå.

Den svenska modellen

Den traditionella svenska demokratimodellen är under förändring. Dess tidigare bas i form av breda folkrörelsepartier och i övrigt starka folkrörelser håller snabbt på att försvagas och ersättas av funktionärsstyrda medieinriktade valorganisationer. Antalet förtroendevalda politiker i kommunerna har under flera decennier varit stadigt sjunkande. Därmed går en viktig kanal och arena för det demokratiska samtalet mellan medborgare och beslutsfattare förlorad. Den förändring samhäl-

30. Se till exempel IT-kommissionen (SOU 2002:51) och 24-timmarsdelegationen (2005).

let genomgår rör sig som *Demokratiutredningen* konstaterade om en omvälvning som på flera plan ruckar på de strukturella förutsättningarna för de politisk-demokratiska institutioner som skapades i och för industrisamhället.³¹

Europeiska Unionen

Medlemskapet i Europeiska Unionen är en annan förändring av konstitutionell art som på ett avgörande och grundläggande sätt påverkar demokratis beslutsfunktioner. Allt fler beslut har flyttats till överstatlig nivå och nya institutioner har skapats samtidigt som de konstitutionella frågorna fortfarande är föremål för diskussion. Inte heller har den medborgerliga dialog och politiska organisering över gränserna som är nödvändig för samtal medborgare emellan och mellan medborgarna och institutionerna ännu funnit sina former. Inom EU finns därför påtagliga och besvärande glapp i det demokratiska systemet.

Ett besvärande faktum är också att Europafrågorna är lågt prioriterade i den svenska politiska debatten, möjligen förklarar av att samtliga partier är splittrade i Europafrågorna och inte vill riskera nya interna uppsplittande strider som under de två tidigare folkomröstningarna. Europapolitiken bedrivs därför i hög grad i det tysta. Exempel på detta var processen kring den nya konstitutionen för EU som tills vidare begravdes efter folkomröstningarna i Frankrike och Holland. De svenska politiska partiernas intresse för en offentlig diskussion om konstitutionen var och är fortsatt påfallande svalt.

Globalisering

Globaliseringen med dess olika aspekter är ytterligare en faktor som påverkar och förändrar förutsättningarna för demokratin. Fria kapitalflöden skapar ett tryck på nationalstaten och välfärds-

31. SOU 2000:1.

systemen. Energi, klimat, miljö, smittspridning, flyktingströmmar, fred och terrorism är exempel på områden som allt tydligare framstår som gemensamma och gränsöverskridande angelägenheter. En rad olika internationella och överstatliga institutioner har efterhand skapats för att behandla och agera inom dessa och andra områden och som i ökad utsträckning påverkar den nationella politiken. Samtidigt växer folkliga rörelser med lokal bas men i ett globalt sammanhang som en reaktion mot globaliseringens negativa konsekvenser. Glappet mellan medborgare och beslutsfattare är på den globala arenan om möjligt ännu större.

När demokratin utsätts för detta omvandlingstryck och dess förmåga att lösa de problem och konflikter som uppstår försvagas, uppstår också en legitimitetskris på alla nivåer. En period av sökande efter nya former för demokratin inträder. Demokratin behöver som *Demokratiutredningen* konstaterade definieras på nytt under nya förutsättningar och i en radikalt förändrad omgivning.³² Medborgarna söker efter nya uttrycksformer och kanaler för påverkan. På den politiska nivån pågår på motsvarande sätt processer och maktstrider för att forma spelregler och institutioner för att hantera olika gränsöverskridande politikområden och balansera olika intressen på den globala arenan. Det är i perspektivet av detta sökande efter nya former för demokratin som folkbildningens demokratiuppdrag kan ses. Internet blir samtidigt allt viktigare som arena för information och gränsöverskridande kommunikation. Frågan är på vilket sätt folkbildningen kan bidra en demokratiutveckling under dessa förutsättningar.

32. Ibid.

Utmaningar för folkbildningen

Den fjärde basfärdigheten

Kunniga, bildade och aktiva medborgare är med en deltagardemokratisk utgångspunkt en förutsättning för demokratin. I ett IT-baserat samhälle blir följaktligen individens förmåga att använda nätet avgörande för möjligheten att kunna delta i samhällets demokratiska processer. Utöver de traditionella kultur- och basfärdigheterna läsa, skriva och räkna tillkommer i IT-samhället en *fjärde basfärdighet* som kräver digital bildning. Den medborgerliga bildningen innefattar därför också digital bildning. Åter till Roger Säljö:

Medlemskap i olika former av virtuella gemenskaper kommer snart att vara lika viktiga för våra möjligheter att lära och utvecklas som gemenskaper som byggd på fysisk närvaro hittills har varit /.../ Att motverka främlingskap i denna utveckling och att göra människor till aktörer i dessa nya sammanhang, är några av folkbildningens kanske viktigaste utmaningar.

Denna basfärdighet och digitala bildning handlar mindre om teknik än om att med datorn och nätet som verktyg kunna uttrycka, delta, organisera och påverka. Just kunskaper och färdigheter att använda digital teknik blir därför centrala och ett sätt att bidra till minskade sociala skillnader. Genom det nätbaserade lärandet kan folkbildningens deltagare få dessa kunskaper och färdigheter. Forskning tyder också på att rekrytering av deltagare som integreras i ett förenings- eller annat sammanhang har större möjligheter att nå personer som har begränsad eller ingen erfarenhet av datorer och internet. Folkbildningens nätbaserade och flexibla lärande kan därför bidra till att datorn och nätet blir en in-

tegerad resurs i individens vardag och därigenom överbrygga sociala skillnader i användningen av IT.³³

Det civila samhället

En demokratisk konstitution som garanterar fri opinionsbildning, organisationsfrihet och fria val är den formella och nödvändiga grunden för demokratin. Men en konstitution riskerar att förvandlas till ett tomt skal om inte samtidigt ett civilt samhälle i form av människors intresse och aktivitet i fria och oberoende sammanslutningar och politiska organisationer fyller den med ett innehåll. När den pietistiska väckelsens medlemmar samlades i konventikeln³⁴ för att under frihet och utan statens ombudsman i egenskap av prästen, sköta sina andliga angelägenheter var detta ett av de tidigaste uttrycken för ett framväxande civilt samhälle. Att konventikeln som kan sägas vara en föregångare till studiecirkeln förbjöds var därför inte oväntat. Folkrörelserna kom senare att med större kraft skapa fria och oberoende sammanslutningar. Egna fria lokaler byggdes för att ge rum för fria tankar. Ett starkt civilt samhälle växte efterhand fram och kom att bära upp den demokrati som hade erövrats och den konstitution som blev dess formella grund.

Detta civila samhälle har under lång tid försvagats. Människors samhällsintresse och engagemang kvarstår däremot men tar sig andra uttryck i form av ökad individualisering och engagemang av tillfälligare natur och i enskilda frågor. Nätet blir en allt viktigare mötesplats och arena för samtal, organisering och påverkan och det civila samhället finner sina former och uttryck på nätet. Community-kulturen är IT-samhällets konventikelväsende.

33. Laginder & Andersson (2006).

34. Konventikel = liten sammankomst. Förbudet mot konventiklar, det så kallade *Konventikelplakatet* var i kraft under perioden 1726–1858.

Folkbildningens koppling till det ideella engagemanget och bas i den idéburna folkrörelsen är dess särart, det som skiljer den från annan utbildning. Stärkandet av det civila samhället och folkrörelsen och därmed demokratin är folkbildningens överordnade uppdrag. I regeringens proposition uttrycks detta på följande sätt:

Folkbildningen är således så nära knuten till folkrörelserna att den själv får karaktär av folkrörelse. De människor som bär upp folkrörelsen bär också upp folkbildningen. Dess existensberättigande bygger på förmågan att samla människor kring syften som varken ryms inom den offentliga eller privata sektorn och som hämtar sin kraft ur deltagarnas egna erfarenheter. Det är när folkbildningen tappar sin förmåga att engagera på ideell basis som den riskerar att bli en utbildningsproducent som vilken annan aktör som helst. Det är genom Föreningssverige som folkbildningen hämtar sin näring.

Men om den gamla folkrörelsen byggde hus, bygger den nya folkrörelsen nätbaserade communities. Husen står kvar och fyller sin funktion som fysisk mötesplats, men nätet erbjuder öppnare och tillgängligare mötesplatser och även husen inlemmas i den nätbaserade folkrörelsen. Folkbildningen kan bidra till denna utveckling genom att tillsammans med nya och gamla rörelser och nätverk skapa och utveckla det nätbaserade mötet och lärandet.

Gränsöverskridande folkbildning

Med globaliseringen växer insikten om att vi lever på samma planet, är beroende av varandra och delar allt fler problem. Globala identiteter formas och det skapas globala politiska frågeställningar. Därmed finns förutsättningar och en drivkraft för kommunikation, dialog och samarbete över alla gränser.

Nätet innebär i detta perspektiv stora möjligheter för en demokratisk utveckling. Nätet erbjuder i praktiken den enda möjligheten att bland stora grupper skapa nya mötesplatser för dialog och samarbete. Språket och möjligen viljan och fantasin, inte tekniken, kommer i framtiden att vara det främsta hindret. Å andra sidan finns i Sverige stora grupper med utländsk bakgrund för vilka språket i detta perspektiv knappast skulle vara ett problem utan snarare en tillgång. En utnyttjad resurs för folkbildningen således. En sådan dialog över olika gränser är också helt avgörande för om demokratin inom EU och globalt skall kunna utvecklas och glappet mellan medborgare och beslutsfattare och mellan den trängda nationella demokratis begränsade förmåga och den globala konkurrensens tryck skall bli mindre. Den danska forskaren Elsebeth Korsgaard-Sorensen talar om betydelsen av att utbilda demokratiskt och globalt orienterade medborgare med dialogen, inte minst den nätbaserade dialogen, som verktyg.

Sverige är sedan mer än tio år medlem i EU. Folkbildningens naturliga arena och verksamhetsområde är inte längre begränsad till Sverige utan omfattar hela EU. Folkbildningens målgrupper finns inom hela EU även om de ekonomiska och bidragstekniska förutsättningarna varierar. Nätbaserat flexibelt lärande kan bedrivas över alla gränser med deltagare från olika länder. Intresset för folkbildningens metoder och flexibla lärande är också stort utanför Sveriges gränser, samtidigt som det finns folkbildning och folkbildningsliknande verksamhet i många andra länder. Utvecklingsmöjligheterna är därför stora.

Redan finns exempel på sådant samarbete och sådana initiativ.³⁵ Men detta bygger på initiativ från enskilda folkhögskolor och studieförbund

med undantag för försöket med ASN, *Adult Study Net* som koordinerades av Folkbildningsrådet (2001–2003) och samarbetet inom ramen för EAEA, *European Association for the Education of Adults*. Enskilda initiativ är givetvis betydelsefulla, men kraften blir större genom samverkan. Svensk folkbildning saknar ännu så länge ett gemensamt europeiskt engagemang. Ett ökat engagemang och samarbete över gränserna skulle sannolikt också stärka den svenska folkbildningens legitimitet och position.

35. Se artikeln *Nätburen folkbildning – ett stöd för europeisk demokrati och medborgerlig bildning* i *Nät och bildning* nr 3/2006.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny (1988). *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm: Carlsson.
- Andersson, Per (2002). *IT-stött lärande i folkbildningen*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Bredbandstjänster – ett nytt skede i IT-politiken*. IT-kommissionens rapport 3/2002. SOU 2002:51.
- Castells, Manuel (2000). *Informationsåldern – ekonomi, samhälle och kultur, band I-III*. Göteborg: Bokförlaget Diadalos AB.
- Castells, Manuel (2002). *Internetgalaxen – reflektioner om internet, ekonomi och samhälle*. Göteborg: Bokförlaget Diadalos AB.
- Christoffersson, Nils-Olof (1998). *Kostnadseffektiv distansutbildning*. SOU 1998:83.
- Folkbildningens Framsyn*. Folkbildningsrådet 2005.
- Gustavsson, Jonas (2002). *Digitala läromedel. En förundersökning inför ett forskningsprogram på uppdrag av LearnIT, KK-stiftelsen*. Uppsala universitet.
- Hermansson, Kenneth/Bodin, Kiki (2005). *NUDU! Goda kombinationer av när- och distansmoment i folkhögskolornas kurser*. Hässleholm: CFL.
- Hernwall, Patrik, m.fl. (2005). *Att ta sin vardag i anspråk – hur teknik blir ett medel i människans vardagsliv*. Slutrapport forskningsprojektet *Virtual Society – beyond mobility*. Notat 4:2005. Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen.
- Hübinette, Staffan (2001, 2003). *Distansutbildningens ekonomi i Folkbildning.net*. Stockholm: Folkbildningsrådet och CFL.
- Hübinette, Staffan (2004). *Flexibelt lärande – flexibel organisation*. Hässleholm: CFL.
- Hübinette, Staffan (2005). *Åter till folkbildningen*. http://www.cfl.se/natochbildning/html/nr_2_06/ater_folkbildningen.htm
- Jobring, Ove (2004). *Lärgemenskaper på nätet*. Lund: Studentlitteratur.
- IT-strategiska frågor för folkbildningen 2003-2005*. Folkbildningsrådet 2002.
- Korsgaard Sorensen, Elsebeth (2006). *Att utveckla flexibla lärgemenskaper för en demokratisk värld – bygga broar genom dialog och gemensamt kunskapsbyggande*. www.cfl.se/natochbildning/ nr 3/2006.
- Laginder, Ann-Marie, Andersson, Eva (2006). *Datorkunskap på köpet – om folkbildning på distans, IKT och samhälle*. Folkbildningsrådet.
- Malmberg, Claes (2006). *Kunskapsbygge på nätet – en studie av studenter i dialog*. Malmö: Malmö högskola.
- Namuth, Kerstin och Sanyang, Rosalie (2004). *Rymt det nya i det gamla? – Hur skapa en organisation för flexibelt lärande i studieförbunden?* Hässleholm: CFL.
- Offentliga e-tjänster i medborgarens tjänst* (2005). 24-timmarsdelegationen. www.24SJU.se.
- Pettersson, Jan (2003). *IT-handbok för folkbildningen*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Rackner, Ove (2003). *Mailmålet – en språklig dräkt för folkbildande nätsamtal*. Hässleholm: CFL.
- Regeringens proposition 2005/06:192. *Lära, växa, förändra. Regeringens folkbildningsproposition*. Stockholm: Riksdagens tryckeriexpedition.
- Rydberg Fåhraeus, E. (2003) *A Triple Helix of Learning Process*. Stockholms universitet.
- Scherp, Hans-Åke o Thelin, Katina (2004). *Flexibilitet – lärande eller hinder i Utsikter och insikter, Rapport 5:2004*. Hässleholm: CFL.
- SOU 2000:1 *En uthållig demokrati*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Sturmark, Christer/ Brandén, Ulrik (2001). *Digital kommunikation i nätverkssamhället*. Stockholm: Svenska förlaget.

- Svensk telemarknad 2005 – PTS-ER-2006:23.*
Post- och telestyrelsen.
- Svensson, Ingemar, Garefelt, Björn, Larjanko, Johanni (2006). *Nätburen folkbildning – ett stöd för europeisk demokrati och medborgerlig bildning.* http://www.cfl.se/natochbildning/html/nr_3_06/natburen_folkbildning.htm
- Säljö, Roger (1999). *Lärande då och nu – informationsteknik och andra tankestöttor.* www.itis.gov.se
- Säljö, Roger (2001). *Bildande samtal och informationstekniska revolutioner i människans historia* i *Folkbildning.net*. Stockholm: Folkbildningsrådet och Distum.
- Toresson, Bo (2003). *Folkbildningens framtid, hot och möjligheter* i *Folkbildning.net*. Hässleholm: Folkbildningsrådet och Nationellt centrum för flexibelt lärande.
- Van Dijk, J.A.G.M. (2005). *The Deepening Divide. Inequality in the Information Society.* Thousand Oaks CA, London, New Delhi: Sage Publications.

Hemsidor

- <http://www.boosta.se> och <http://www.natverketsip.se>
(hette tidigare Tech Group)
- <http://www.skaparforum.se>
- <http://www.skrivarsidan.nu>
- http://www.scb.se/templates/subHeading_____154524.asp
- <http://www.sockerdricka.nu>

”Vi går en ny fas av lärande till mötes där allt på förhand fastlagt, nu istället blir dynamiskt och oförutsägbart.”

Konsekvenserna av Internet är tydliga på alla samhällsområden – även i folkbildningen. Framväxten av ett nätbaserat och flexibelt lärande har mötts med blandade känslor av företrädare för folkhögskolor och studieförbund. Där några ser hot mot etablerade pedagogiska traditioner, vädrar andra möjligheter till fruktbar förnyelse. Oavsett inställning är en sak säker, internet är här för att stanna. I den här idéskriften lyfter Staffan Hübinette fram de utmaningar som folkbildningen och dess organisationer står inför, i skenet av Internets framväxt.

Staffan Hübinette är lärare på Tollare folkhögskola och sedan mitten av 1990-talet engagerad i utvecklingen av nätbaserat och flexibelt lärande inom svensk folkbildning.

Folkbildningsrådet

Box 730, 101 34 Stockholm

Tel: 08-412 48 00, fax: 08-21 88 26

fbr@folkbildning.se

www.folkbildning.se